

ARI HELO

Tutkimuskeskeinen tutkimus ja tutkimuskeskeinen tutkimus

Lyhyt oppimäärä republikanismista

Fil.tri Ari Helo esittelee republikanistisen valtio-opin ja lockelaisen yhteiskunta-ajattelun sisältöä ja yhteyttä historialliseen ajateluun.

■ Viimeisten kymmenen vuoden aikana republikanismin käsitteestä on tullut yksi suomalaisenkin valtio-opin ja poliittisen historian seminaarien ja konferenssien kesto-otikoista. Republikanismin käsite tuntuu silti olevan huomattavan epäselvä muun muassa monille historioitsijoille, koska sillä usein viitataan koko varhaismoderniin valtio-oppiin eikä vain tasavaltalaisen hallitusmuodon teoriaan ja sen historiallisiin vaiheisiin. Esitänkin seuraavassa eräänlaisen lyhyen oppimäärän aiheesta ja sen kytköksistä historialliseen ajateluun, tosin keskittyen lähinnä anglosaksisiin tapoihin käsitellä aihetta.¹

Republikanismiksi kutsutun ajattelun keskeisiä piirteitä voi valottaa aloittamalla siitä, mitä republikanismi ei ole. Alan tunnustetussa klassikossa, *The Machiavellian Moment* (1975), *John Pocockin* perusteeksi on, että anglosaksinen poliittinen traditio sisältää piirteitä sekä lockelaisesta perustuslaillisuusajattelusta että machiavelliläis-harringtonilaisesta tasavaltalaisuudesta. Itse asiassa republikanismia on usein vaikea ymmärtää modernin liberalistis-pluralistisen maailmankuvan puitteissa, koska liberalistinen ja republikanistinen ajattelu lähestyvät politiikan käsitettä täysin erilaisista lähtökohdista.

Uusin yritys ymmärtää molempia lähestymistapoja on tapahtunut ”deliberative democracy” -käsitteen avulla. Ehkei ole yllättävää, että kun *James Bohman* ja *William Rehg* selittävät kirjansa *Deliberative Democracy* (1997) otsikkoa, heidän käsitteistönsä muistuttaa kovin republikanistisen poliittisen ajattelun käsitteistöä alkaen ajatuksesta, että kansalaiskeskustelun aihe on väistämättä se kuuluisa ”yleinen etu”.

Monet anglosaksiset tutkijat pitävät Thomas Painen vuonna 1776 ilmestynyttä *Common Sense* -teosta modernin, lockelaisen poliittisen ajattelun historiallisena lähtökohdana. Painen mukaan yhteiskunta ”edistää onnellisuuttamme positiivisesti yhdistämällä meidät tunnesitein”, kun taas valtiovalta vain ”negatiivisesti hilliten paheitamme”. Ainakin historioitsija *Joyce Applebyn* mukaan termillä yhteiskunta (society) alettiinkin yleisesti viitata valtiollisen auktoriteetin tunnus-tavien ihmisten ”pakottomiin suhteisiin”, eli jonkinlaiseen lähtökohtaisesti epäpoliittiseen yhteisöllisen elämisen muotoon.

Tätä luentaa pidetään esimerkiksi Yhdysvaltain vallankumouksen lockelais-liberalistisen tulkinnan lähtökohdana. Yksi sen historiografisista ulottuvuuksista on puolestaan ollut sikäläisten historioitsijoiden tendenssi otaksua, että Yhdysvaltain historia on alusta lähtien ilmentänyt ”modernia” käsitystä yhteiskunnasta synnynnäisesti vapaana ja yksilölle luontaisena elämäntapana, jolla ei sinällään ole mitään tekemistä vain valtapyyteittänsä varassa elävien poliitikkojen ja politiikanteon maailman kanssa. Tämä näkemys on puolestaan ollut nimenomaan yhdysvaltalaiselle nk. uudelle sosiaalishistorialle tärkeä premissi puhuttaessa ”yksityisen” ja ”yleisen” eroista.

Äärimmilleen vietyinä tämä ajattelutapa on synnyttänyt kokonaisen – lähinnä libertarianistiseksi luonnehdittavan – yhteiskunta- ja historiantutkimuksen koulukunnan, joka on sitoutunut näkemykseen luonnollisesta ja kaikista valtavaatimuksista vapaasta yhteiskunnasta jonkinlaisena maailmanhistorian päätepisteenä.

Patrioottinen kansalaishyve

Turvautumatta edes kovin karkeaan yleistykseseen republikanismia voi luonnehtia seuraavien kolmen patriotismin liittyvän piirteen kautta. Ensinnäkin, republikanistinen poliittisen ajattelun traditio on aina ollut kytköksissä vanhakantaiseen, uhrautuvaan, yltiöpatriotismin ihanteeseen. Toiseksi, sen keskeisimpiä opinkappaleita on ajatus korruptiosta historiallisena ilmiönä, joka ymmärretään niin, että juuri hallitusvalta on vaarassa silloin, kun tällaisen uhrin

heikkenemistä havaitaan. (Ja sitähan tunnetusti havaitaan jatkuvasti ja joka paikassa.) Kolmanneksi, tästä seuraa, että patriotismi on demokraattisimmallekin tasavallalle demokratian ihannetta tärkeämpää.

Klassinen esitys tasavaltalaisesta patriotismista käsitteestä eräänlaisena ylivertaisena kansalaishyveenä on Thukydideen seppittävä nk. Perikleen hautajaispuhe, jossa Perikeles kiittää hyveellisiä ateenalaisia kansalaissotureita siitä, että he ovat olleet valmiit uhraamaan henkensäkin Ateenan demokratian puolustamiseksi. Puheessa siis ylistetään sekä kansalaishyvettä että demokratiaa. Republikanistisen ajattelun kiteytyksenä sitä voi pitää sen vuoksi, että Perikles ei tyydy vain kiittämään kansalaisten kykyä asettaa yhteistä etua omien etujensa edelle, vaan toteaa erityisesti, että Ateenassa ”sellaista miestä, joka ei ole kiinnostunut julkisista asioista, ei pidetä vain harmittomana, vaan myös hyödyttömänä ihmisenä”. Käsitteistä epäitsekästä kansalaishyveestä korkeimpana mahdollisena inhimillisenä hyveenä on republikanismin ydinajatus.

Kun kansalaishyveen keskeinen asema renessanssin Italiassa virinneeseen vilkkaaseen poliittiseen kirjoitteluun ja sen jälkivaikutuksiin otetaan täysipainoisesti huomioon, voidaan eräänlaista aristoteelismachiavelliläistä republikanismia pitää varhaismodernin länsimaisen poliittisen ajattelun paradigmaattisena lähtökohtana. Poliittikan tiede tavallaan syntyi valtiomiesten omaksi erityistieteeksi juuri Machiavellin Ruhtinas-teoksen myötä. Samalla syntyi klassisen raadollinen kuva politiikasta käytännöllisenä tieteenä, joka koskee vain poliitikkojen omaksi toiminnan sfääriin omimaa politiikantekoa. Tämän ”sfäärin” yhteys universaalisiiin moraalisiin periaatteisiin jäi vähintäänkin kyseenalaiseksi.

Tällainen lähtökohtaisesti elitistinen valtiomiesetiikka perustuu ideaan, että kun valtiomies uhraa oman hyveensä kansakunnalle teoreettisena luodakseen toimivan ja vapaan kansalaisyhteisön, muodostaa niin kutsuttu tavallinen kansa pelkän kansalaissoturien massan, jonka perustava funktio on turvata luotu järjestelmä sen väkivaltakoneistona.

Modernin individualismin näkökulmasta varhaismodernia republikanistista eetosta voi selittää myös niin, että valtiomiestä ja kansalaissoturia yhdistää vain yhtäläinen uskollisuus tasavallalle. Yksilömoraalisesta näkökulmasta katsoen tämä tietenkin oli tuhoisaa ajatukselle, että kansalaishyveen perustana olisi universaalisia moraaliperiaatteita. Tasavaltalaisen ei pitänyt liiojia pohjia naapuritasavallan moraalisia tarkoituksia. Sitä vastaan saattoi koska tahansa joutua puolustautumaan tai ryhtymään ”ehkäisevään” hyökkäyssotaan.

Tässä mielessä republikanismi tarjoaa lyhyen aatehistorian myös suomalaiselle hurraa-isänmaallisuudelle. Ajatellaanpa vaikka Sillanpään kuuluisaa marssilaulua, jossa väitetään muun muassa, että ”mitä lieneekin aarteita Suomessa, toki kallehin on vapaus”, koskapa ”täällä” on suorana seistä ja kaatua joka miehellä oikeus”. Nykysuomeksihan nämä säkeet voi kääntää vaikkapa seuraavasti: tässä meidän tasavallassamme on sellainen ”Leninin huligaaneille” ja muille ulkomaalaisille vieras jokamiehen oikeus, että meistä jokainen on vapaa valitsemaan kuoleman suomalaisen vapauden puolesta. Ei ihme, että republikanismi-termi usein yhdistetään äärinationalistisiin aatesuuntauksiin.

1. *Joyce Appleby*, *Republicanism in Old and New Contexts*. William and Mary Quarterly 1/1986.

Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution* (Cambridge, 1967, 1971).

Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics. Toim. James Bohman ja William Rehg. (Cambridge 1997).

Louis Hartz, *The Liberal Tradition in America. An Interpretation of American Political Thought since the Revolution* (New York 1955).

J.G.A. Pocock, *Politics, Language, and Time. Essays on Political Thought and History* (Chicago – London, 1971, 1989).

John Pocock, *The Machiavellian Moment* (Princeton 1975).

Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought. The Renaissance* (New York, 1978, 1990).

Quentin Skinner, *Machiavelli* (Oxford 1981).

Michael P. Zuckert, *Natural Rights and the New Republicanism* (Princeton 1994).

Kansalaishyveen rappion jatkuva uhka

Republikanismin toisesta keskeisestä elementistä, kansalaishyveen rappeutumisen uhasta tuli tavallaan varhaismodernin historiankäsityksen perusta roomalaistuneen kreikkalaisfilosofin Polybioksen (k. 120 eKr.) kautta. Häneltä on peräisin ajatus, että kaikki valtiomuodot väistämättä korruptoituvat, vaikka eri valtiomuotojen romahdusta aina seuraakin kansalaishyveen uusi kukoistus uuden valtiomuodon puitteissa. Näin valtiomuodot oli tuomittu seuraamaan toinen toistaan yhdenkään väistämättä syklistä kehitystään. Rooman imperiumin historiasta tuli tasavaltalaista valtiomuotoa ihannoivan historiankäsityksen peruskertomus alkaen myyttisestä kuninkaiden ajasta, jota seurasi holtiton ylimysvalta ja kansalaishyveen kukoistuskaudeksi tulkittu tasavallan aika. Sitä kuitenkin seurasi yksinvaltiuden mukanaantuoma kansalaishyveen rappio ja Rooman tuho. Näin ollen tasavaltalaisen tradition arkkikonna olikin Julius Caesar.

Polybiokselta siis opittiin, että kaikki aristoteeliset yleistä etua hyvin toteuttavat hallitusmuodot, monarkia, aristokratia ja kansalaisvalta väistämättä korruptoituvat. Monarkia oli tuomittu vajoamaan tyranniaksi, jonka kynsistä vain aristokraattinen järjestys voisi pelastaa kansan. Aristokratia vuorostaan sortuisi väistämättä oligarkiaksi eli harvainvallaksi, jonka voisi murskata vain ateenalaisen Solonin tapainen kansanvaltainen johtaja. Myös kansanvaltaiset poliittiset uudistukset johtaisivat lopulta vain yltiödemokraattiseen roskaväen valtaan, eli oklokratiaan. Tällaisen anarkian syövereistä kansakunnan saattoi vuorostaan pelastaa vain uusi hyveellinen monarkki. Juuri tässä mielessä machiavelliläinen valtio-opillinen vallankumous kiteytyy Ruhtinas-nimiseen oppikirjaan siitä, kuinka hyveelliseksi halajavan yksilön on unohdettava armokristillinen etiikka tuottaakseen mitään merkittävää politiikan saralla.

Polybioksen syklistä valtiohistorian käsityksestä jäi kristikunnalle perinnöksi näkemys maallisesta historiasta pelkkänä valtiomuotoja toistavana kehänä. Tällaisen merkityksettömän sekulaarin ajanvirran rin-

nalla kristillinen käsitys syntiinlankeemusta ja lopullisesta lunastuksesta pysyikin lineaarisen aikakäsityksen ainoana todellisenä merkityserustana. Aina antiikista saakka kaikki inhimillisen oikeudenmukaisuuden yritelmät organisoituneine oikeusjärjestyksineen näyttivät tuomituilta vain toistamaan syntiinlankeemuksen suurta kertomusta. Vasta kun edes osin sekularisoitunut ihmiskuva vähitellen syrjäytti näkemyksen maallisen historian merkityksettömyydestä, saattoi syntyä valistuksen ajalle tyyppillinen edistysajattelu, josta puolestaan kehittyi positivistinen 1800-lukulainen edistysusko. Missä määrin meidän olisi kiittäminen juuri renessanssin ja valistuksen ajan valtio-oppineita modernin historiallisen ajattelun synnystä, on yksi republikanistisen aatehistorian suurista kysymyksistä.

Mihin kansanvaltaa tarvitaan?

Kolmantena republikanismille tunnusomaisena piirteenä voidaan pitää sen vähintäänkin ambivalenttia suhdetta demokratian ihanteeseen. Jo Platonilta löytyy kiteytys demokratian heikkouksista, nimittäin se, että demokratiassa kaikkia ihmisiä käsitellään tasa-arvoisina, olivatpa he sitä tai eivät. Aristoteleen vastaus Platonin, toki vain hypoteettiseen, ajatukseen ideaalikuninkuudesta oli puolestaan huomautus, ettei yksilöä voi pitää kuninkaallisena, jollei hän ole kaikkia muita ihmisiä parempi kaikissa kuviteltavissa olevissa inhimillisissä hyveissä. Koska oli ilmeisen epätodennäköistä, että tällaista poikkeusyksilöä löydettäisiin, aristoteelinen poliittinen ajattelu perustui joukkoon erilaisia, yhteistä etua parhaiten ylläpitäviä, vallanjaon malleja. Niistä valittaisiin kulloisiinkin olosuhteisiin sopivin – edes tavoittelematta absoluuttista täydellisyyttä valtiomuodon suhteen.

Toisin kuin Polybioksen historiallisessa esityksessä, aristoteelisessa politiikan opis- sa ei käsitellä valtiollisia oloja pelkästään valtiomuotokysymyksinä. Klassinen republikanistinen, niin sanottu ”sekoitettu hallitusmuoto”, pohjautuikin aristoteeliseen jakoon käsitteiden ”yksi”, ”harva” ja ”moni” välillä, jolla on sekä sosiopoliittisia että funktionaalisia piirteitä. Tällä käsitteistöllä

voitiin viitata joko yhteiskuntaluokkiin tai niille luonteenomaisiin hyveisiin.

On huomionarvoista, että näillä käsitteillä voitiin tarkoittaa myös sellaisia erityishyveitä, joita yhteisöllisen elämän funktionaalisesti optimaalisessa poliittisessa organisoimisessa voitiin ajatella tarvittavan. Tällöin ”yhden” hyveellä voitiin ymmärtää vaikkapa erikoisosaamista johtamistaideoissa tai viitata poikkeukselliseen päätöksentekokykyyn. Aristokraattisesta ”harvan” hyveestä puhuttiin usein elämäkokemuksen tuomana viisautena ja käytännöllisen tiedon erikoisosaamisena. ”Monen” hyveellä puolestaan tarkoitettiin kansalaissotureilta aina vaadittavaa uhrivalmiutta. Sillä kuitenkin voitiin viitata myös kansan tietämykseen omista erikoisolosuhteistaan, josta sopivaa teoreettista hallintomallia pohtivan teoreetikon tai lainsäätäjän oli järkevää ottaa opikseen.

Yleisesti ottaen näiden elementtien ”sekoittamisen” perusteena oli aina pyrkimys löytää kulloisiinkin olosuhteisiin sopiva tasapaino erilaisten kansanluokkien hyveellisten ominaisuuksien välillä niin, että kansalaishyveen rappeutumiselta vältyttäisiin. Tässä mielessä voidaan katsoa, että aristoteeliselta perustalta on syntynyt koko joukko erilaisia republikanistisia valtio-opillisia sovelluksia erilaisista poliittisen järjestäytymisen mahdollisuuksista kulloinkin realistiseksi arvioitujen mallien analyysin ja vertailun pohjalta.

Yksi moderni sovellus tällaisesta logiikasta on yhdysvaltalainen, liittovaltiotasolla toteutettu vallanjako presidentin, hänen neuvonantajakseen syntyneen senaatin ja kansaa edustavan kongressin alahuoneen välillä. Senaatin asemaa presidentin neuvostona korostavat muun muassa sen laajat ulkopolittiset valtuudet sekä se seikka, että senaatin puheenjohtajana toimii varapresidentti.

Republikanismi kielenä

Erityisesti historian tutkimuksessa republikanistista poliittista ajattelua pitää varoa sekoittamasta paljon debatoituun käsitykseen republikanismista kielenä. Ajatuksella republikanismista eräänlaisena kielipelinä voidaan viitata sellaiseen poliittiseen filosofiaan ja argumentointiin tapaan, joka

enemmän tai vähemmän perustuu yleistä etua vaalivan kansalaishyveen ja sen rappeutumisen vastakkainasetteluun. Tästä huolimatta kaikki vanhoillismoralistiset käsitykset eivät suinkaan kumpua tällaisesta republikanistisen kielipelin lähtökohdasta; ei vaikka niitä käytettäisiinkin poliittisissa yhteyksissä ja vieläpä republikanisteiksi tunnustautuvien auktorien toimesta.

Kun esimerkiksi tarkastellaan massachusettsilaisen vallankumousjohtajan ja Yhdysvaltain toisen presidentin, John Adamsin, retoriikkaa, on syytä pitää erillään hänen ajalle tyypilliset, varsin ahtaat siveyskäsitkensä ja sen republikanistiset ulottuvuudet. Adams vertasi vallankumouksellisten arkkivihollista, Englantia, sumeilematta antiikin Rooman rappiokauden imperiumiin. Kuten keisariajan Roomasta, joka tasavaltalaisella kaudellaan oli ollut suurten sankareiden tyyssija, oli Englannista tullut pelkkä ”musikanttien, parittajien ja homoseksuaalien pesä”.

Nykylukijasta Adamsin kauna musiikin esittämistä ja seksuaalisia vähemmistöjä kohtaan on huvittavan ”antiikkista”, mutta republikanismin kannalta oleellista on se, johtuiko Englannin valtiollinen alennustila kansalaishyveen rappiosta vai käyttikö Adams vain ikivanhaa teesiä yleisestä tapainturmeluksesta todisteena valtiollisesta korruptoitumisesta. Tapainturmelustahan on saanut aikojen kuluessa edustaa milloin minkäkinlainen rock-musiikin harrastus. Ranke piti aikanaan selvänä, että toisin kuin hyveellisessä tasavallassa, demokratiassa elävät ihmiset saattavat sortua harrastamaan jopa homeopatiaa. Tällaisista käsityksistä ei voi päätellä, että republikanismi itsessään edustaisi jotenkin lähtökohtaisesti esimodernia ajattelutapaa.

Republikanismia voidaan siis tiettyyn rajaan saakka käsitellä historiallisesti dokumentoituna valtio-oppineiden ja poliittisten vaikuttajien teksteistä jäljitettävänä kielipelinä, jonka puitteissa on syntynyt kaikenlaisia, täysin toisistaan poikkeavia, valtio-opillisia käsityksiä ja doktrineja, edustavatpa ne sitten aristoteelista, machiavelliläistä, harringtonilaista, rousseaulaista tai yhdysvaltalaista republikanistista ajattelua.

Politiikanteon ja yhteiskunnallisen ajattelun yhteys

Kuten sekoitetun hallitusmuodon ideaalista käy ilmi, republikanisessa ajattelussa hallitusmuotokysymystä ei läheskään aina käsitetty pelkkänä valtiovallan ongelmana, eli jonkinlaisena lockelaisen, vapaan yhteiskunnan päälleliimattuna pakkovaltana. Kreikkalaisen politeian käsitteellä viitataankin nykyisin usein vain eräänlaisen politiikan piirin muodostamiseen. Historiallisessa mielessä käsitteellä voidaan itse asiassa viitata poliittisen yhteisön ja yhteiskunnallisen ajattelun samanaikaisuuteen: politiikka ja politiikanteon mahdollisuudet alkavat juuri silloin, kun yhteiskunta historiallisesti syntyy. Historiallisestihan se syntyy jo silloin, kun joitakin yhteisöllisen elämän osaluoteita ryhdytään ihmisen toimesta sääte-

lemään. Tämä ei edellytä, että tästä kehityksestä osalliset tai sen uhriksi joutuneet olisivat siitä täysin tietoisia. Mikä meille on menneisyudessa yhteiskunnallista kehitystä, on sen toteuttajille voinut tarkoittaa jotain aivan muuta.

Tästä syystä lockelais-liberalistisen ajatteluun perustuva käsitys poliittisesta yhteisöstä eroaa täysin republikanisesta poliittisen yhteisön käsitteestä. Paljon mielenkiintoisempaa kuin pohtia republikanismin modernille liberalistiselle ajattelulle vieraita, historiallisia erityispiirteitä, voisi olla vaikkapa John Pocockin tavoin kysyä, johtaako Uudessa Seelannissa harjoitettu ultralibertarianistinen talouspolitiikka siellä "harvojen" valtaan "monien" kustannuksella.